

Jan Bernot

*Svetna duhovščina in politizacija množic na gorenjskem podeželju med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno**

BERNOT Jan, mag. zgod., Homec, III. ulica 6, SI-1235 Radomlje, jan.bernot@gmail.com

27-725:322"18/19"

SVETNA DUHOVŠČINA IN POLITIZACIJA MNOŽIC NA GORENJSKEM PODEŽELJU MED PRELOMOM STOLETJA IN PRVO SVETOVNO VOJNO

S širitvijo volilne pravice v zadnjih desetletjih obstoja Avstro-Ogrske monarhije so množice postale ključen akter na polju političnega. Razprava se ukvarja z vlogo duhovščine pri oblikovanju političnih identitet in politizaciji množic na ozemlju dekanij Kamnik, Kranj, Loka in Radovljica med prelomom stoletja in izbruhom prve svetovne vojne. Pri tem se osredotoča na interakcijo duhovnika z ruralno skupnostjo.

Ključne besede: duhovščina; politični katolicizem; liberalizem; ruralna skupnost; Gorenjska

BERNOT Jan, MA History, Homec, III. ulica 6, SI-1235 Radomlje, jan.bernot@gmail.com

27-725:322"18/19"

WORLDLY CLERGY AND POLITICIZATION OF THE MASSES IN THE GORENJSKA COUNTRYSIDE BETWEEN THE TURN OF THE CENTURY AND WORLD WAR I

With the extension of the right to vote in the last decades of the Austro-Hungarian Monarchy, the masses became a key political force. The article examines the role of the clergy in the formation of political identities and the politicization of the masses in the deaneries of Kamnik, Kranj, Loka and Radovljica between the turn of the century and the outbreak of World War I. The focus is on the interaction between priests and rural communities.

Key words: clergy; political Catholicism, liberalism, rural community, Gorenjska

* Pričujoča razprava je nastala na osnovi magistrskega dela »Dobri postajajo boljši, slabi slabejši?: svetna duhovščina, ruralna skupnost in (pozni) vstop množic v politiko med prelomom stoletja in prvo svetovno vojno«. Omenjeno besedilo je nastalo pod mentorstvom izr. prof. dr. Roka Stergarja, ki se mu na tem mestu še enkrat zahvaljujem za vso pomoč in sugestije.

Uvod

»Vobče moram reči: delitev duhov, kakor kaže, postaja neizogibna in dobiva določnejšo obliko. Dobri postajajo boljši, slabi slabejši,«¹ je v promemoriji ob kanonični vizitaciji župnije Žabnica v starološki dekaniji leta 1910 ugotavljal tamkajšnji župnik Karel Čik. Slednji ni bil zgolj priča, pač pa, podobno kot prenekateri drug duhovnik v Ljubljanski škofiji, tudi pomemben akter orisanega procesa. Od devetdesetih let 19. stoletja smo na Kranjskem priča deloma soodvisnim procesom politične diferenciacije, širitve volilne pravice in, z obema povezane, izrazitejše politizacije duhovniške funkcije. Duhovščine seveda ne gre imeti za ideološki monolit, vendarle pa lahko trdimo, da je velik del svetnih duhovnikov v ljubljanski škofiji zastopal postulate političnega katolicizma in v tem oziru aktivno deloval na političnem in socialnem polju.²

Tudi pri procesu politizacije množic in posledične politične diferenciacije znotraj ruralnih skupnosti imamo opraviti s kompleksnim ter notranje heterogenim fenomenom. Tekom obravnavanega obdobja je zaključen in docela udejanjen v urbanih in podeželskih centrih. Zunaj slednjih je stvarnost kompleksnejša. Porajajoča se diferenciacija tam pogosto soobstaja s starimi, na ruralno skupnost omejenimi lojalnostmi, ki umirajo počasi in, kot bomo skušali pokazati, pri odločitvah in opredeljevanju posameznika pogosto igrajo večjo vlogo kot pripadnost eni ali drugi stranki.

Pričujoče besedilo temelji na sistematični analizi promemorij – poročil o stanju v župniji, ki so jih ob kanonični vizitaciji, praviloma za petletno obdobje od zadnje vizitacije, pripravili župniki, izjemoma tudi beneficiati, dopolnjeni s podatki iz rešitev kanoničnih vizitacij (škofovega komentarja po opravljeni vizitaciji), zapisnikov pastoralnih konferenc in zapisnikov konferenc Sodalitas Ss. Cordis Jesu.

»Asem javaš pudel«

Seveda se je ob koncu stoletja prebivalstvo tudi v najodročnejših vaseh zavedalo političnega življenja in se vanj na državno- in deželnozborskih ter občinskih volitvah tudi aktivno vključevalo na strani te ali one politične stranke. Ne gre torej za popolno ignoranco ali odsotnost političnega zavedanja, pač pa za stvarnost, v kateri politična (samo) identifikacija še ne povzroči notranjih delitev ali prevetritve odnosov znotraj skupnosti.³ Ali pa je med prebivalstvom odsotna potreba ali želja po opredeljevanju. Še leta 1907 je Viljem Paulus, župni upravitelj na Šenturški Gori, zapisal: »Glede socialnega življenja v tako majhni župniji je pač težko veliko poročati. Tukajšnje dobro priprosto ljudstvo hvala Bogu je navezано le na cerkev in svoje kmetijske opravke. Če glede cerkve in gospodarstva je vse v redu je zadovoljno in se ne meni ne za politiko, ne za društva to tem manj, ker iz bližnje cerkljanske župnije vedno sliši le o prepiru, katerega si samo ne želi; samo pri sebi pa tudi ne čuti potrebe, da bi se na kaki drugi podlagi združevalo, kakor na podlagi medsebojne kršč. ljubezni. – Če pa glede volitev ali drugače ni ljudstvo tukaj na jasnem, obrača se le rado na svojega duhovnika, prepričano, da pri njem le najboljših nasvetov zadobiti more.«⁴

Duhovnikova avtoriteta je dovolj. Konflikt med duhovščino in skupnostjo, ko obstaja, v praksi marsikje še vedno nima jasne ideološke podstat. Ko gre za obrambo interesov skupnosti, gre za obrambo obstoječih pravic in ekonomskih interesov nasproti zahtevam klera. Ta se lahko manifestira v političnih odklonih, ki pa so primarno ekonomske narave. Nanje se le občasno pripenjajo politični označevalci.

Ozrmo se na konflikt med ruralno skupnostjo in duhovnikom v župniji sv. Križ nad Jesenicami. Pri župljanih se: »Povsod /.../ kaže velika upornost, kljubovanje, zlasti pri volitvah, kjer hodi večina volivcev svojo in rajši poslušá liberalno modrost po gostilnah.« Na prvi pogled bi lahko sklepali na klasičen liberalno-klerikalni antagonizem, vendar

¹ NŠAL 14, Vizitacije, 1910, Žabnica.

² Politična diferenciacija in vloga duhovščine v političnem boju je bila v slovenski historiografiji deležna precejšnje pozornosti. Na tem mestu opozorimo na Zgodovino katoliškega gibanja na Slovenskem Frana Erjavca in delo Vasilija Melika, zlasti: Volitve na Slovenskem: 1861-1918.

³ Seveda ne gre za vnaprej določeno korelacijo, vendarle pa moremo ugotoviti, da je ta fenomen, ko je zaznaven, praviloma prisoten v manjših ali srednje velikih župnijah s padajočim ali stagnirajočim trendom gibanja števila prebivalstva.

⁴ NŠAL 14, Vizitacije, 1907, Šenturška Gora.

besedilo promemorije ne daje tega vtisa. Antagonizem je uniformen. Skupnost se upira poskusom nravstvenega discipliniranja – duhovnikovemu nastopu zoper alkoholizem: »*Ko sem govoril na praznik vnebohoda 1906 na prižnici o izreji otrok in povdarjal ravno odgovornost nji in preto žganja, da je tlesknil blizu 80 l. star oče z rokami, poživiljal zbrane naj me nikar ne poslušajo, ter zapustil cerkev; z njim je šlo drugih osem mož – očetov. – Pa so se drugi mislili, da je mož dobro delo storil.*« Upira pa se tudi posegom v pravice skupnosti. Ko duhovnik zaradi nemoralnega življenja odstavi organista, naleti na odpor: »*Nahujskali so ključarje, da so ga pri župniku zahtevali nazaj srenjski možje, da so ga zahtevali nazaj, češ srenja ima pravico nastavljeni organista oziroma cerkvenika.*« Ker se duhovnik ne ukloni, protestno odstopita oba cerkvena ključarja, župljani pa novega organista po enem mesecu službovanja prisilijo k odstopu. Konflikt ima tudi ekonomsko podstat: »*Farani imajo tudi krivo mnenje, da je vse cerkveno premoženje srenjska posest, in da ima vsak pravico do njega. Ob času, ko je bila župnija prazna, delali so s cerkvenim posestvom po lastni poljubnosti sekali v cerkvenem gojzdu, in tudi iz cerkve in mnogo iz župnišča je zginilo.*«⁵ Ko župnik govori o konfliktih, ki mimogrede koreninijo še v času, ko je župnijo upravljal njegov predhodnik, ne uporablja označevalcev, ki bi indicirali na jasno politično podstat konflikta ali pa kazali na politične afinitete akterjev. Ta je še vedno podoben konfliktom med ruralnimi skupnostmi in klerom, ki jih srečujemo pred politizacijo množic in politično diferenciacijo. Župljani, ki duhovniku kljubujejo in poslušajo »*liberalno modrost*«, v temelju še vedno razmišljajo v starih kategorijah, na katere se počasi pripenjajo novi označevalci.

S podobnim primerom, ki je v tem oziru morda še bolj reprezentativen, se srečamo v Besnici. Konservativna in vase zaprta ruralna skupnost se, podobno kot zgoraj obravnavana, upira duhovnikovim posegom na praktično enakih točkah: »*Ena največja napaka med župljani je ta, da tujca, naj je še tako dober in pošten, ne morejo trpeti med seboj /.../ pa preveč odvisnosti radi sorodstva med župljani, ki se drug drugega boje.*«⁶ Poleg raznih osebnih sporov se srečamo tudi s konfliktom, ki ga izzove

župnikova odstavitev cerkovnika. Prebivalstvo zavrača pridige zoper alkoholizem, pri čemer vaška elita brani zlasti svoje ekonomske interese (župan je gostilničar) in svoj položaj v skupnosti: »*In tukaji zopet hoče naš župnik agitirati že več dni za družega župana ta muni ušech ker se mu ne da podnoge valati kakor on želi in župnik pravi dani verskega da je politik innima verskega značaja ani to verski značaji koje šel prašati za kaji neda zvoniti tista čas ko je mu župnik rekel asem javaš pudel.*« v svoji pritožbi zoper župnika, naslovljeni na knezoškofa Jegliča, zapišejo »*verni možje in ženske*«. V konfliktu z dušnim pastirjem se vaška elita obrne na škofa. Župan je, pravi besedilo pritožbe, pravoveren: »*postavimo, da ima on tiste časopise kot jih Brezvišeni Knezoškof Priporočajo*«. Župnik je tisti, ki ne skrbi za cerkev ampak »*zase in za hlev*«; tisti, ki župljane odvrča od prave vere, »*ko bi pa ta sedanji župnik še prinas ostal par let po tem smo paven od prave vere*«. ⁷

Župnik Francišek Pokorn je ostal in čez par let pričeval o povsem drugačni stvarnosti:⁸ »*Politika pa res ni prav nič hvaležno delo, človek bi mislil, da je delo pekla, ker pri vsakih volitvah se vzbudi najmanj dve leti trajajoče sovraštvo. A ker ni drugače, treba se je vdati in boriti. Ker pa se mirni in trezni možje ogibljejo preprirov, zato se tudi do najnovejšega časa niso dali kaj prida ganiti za boje v politiki. Podpisani se je trudil, učil, bodril, kazal na žalostne razmere sedanjega časa, a uspeha ni bilo kaj prida. Še-le ko sta se na podlagi izobraževalnega društva pokazali dve stranki, ko je boj tudi pri nas izbruhnil, so tudi možje uvideli, da je treba poseči v politiko brezobzirno tudi pri nas. Pričela se je živahna agitacija. In četudi ni bilo povoljnega uspeha pri zadnjih volitvah, ker se je šlo pri nasprotnikih za ohranitev žganja, vendar so se naši dobro utrdili. Kar jih je*

⁷ NŠAL 14, Vizitacije, 1907, Besnica, pritožba župana in nekaterih mož iz župnije Besnica zoper postopanje župnika z dne 5. 4. 1907.

⁸ Tudi na Šenturški Gori so razmere čez pet let povsem spremenjene: »Večina faranov zastopa načela Slov. Ljud. Stranke, nekaj malega je liberalcev, ki sicer hodijo v cerkev, vendar pa porabijo vsako priliko, da udrihajo čez duhovnike in razne cerk. naredbe. Vsi ti so okuženi od par hujskačev iz cerkljanske fare. Ob volitvah volijo z liberalci. Domači duhovnik posega krepko v politiko, ki je pri predavanjih v izobr. društvu prav hvaležen predmet.« NŠAL 14, Vizitacije, 1913, Šenturška Gora. Avtoriteta, ki prej temelji na duhovnikovi oblasti nad sakralnim se pretvarja v bolj profano akumulacijo politične moči.

⁵ NŠAL 14, Vizitacije, 1907, Sv. Križ nad Jesenicami.

⁶ NŠAL 14, Vizitacije, 1907, Besnica.

Javna telovadba Orlov na Homcu okrog leta 1910. (Zapuščina Petra Nagliča iz zasebne zbirke Matjaža Šporarja)

so značajni stalni. In to je že napredek.«⁹ tudi »L. 1908. je podpisani ustanovil izobraževalno društvo. Zdaj pa gorje! Ljudstvo se je razdelilo na dva tabora. Boj grozovit se je pričel. Župan in njegova klika se je dvignila. Vse je šlo zoper župnika in kakor so klicali 'zoper njegove podrepnike.' Toda župnik in njegovi so stali in šli svojo pot mirno dalje, prirejali predstave, pevske zabave, predavanja, poučne izlete itd. in ljudem so se jele odpirati oči. Nič ni pomagalo, četudi so župnika trgali po liberalnih časopisih in smešili, nič ni izdalo, četudi je župan se širokoustil, da bi rad dal 100 K, ako bi društva ne bilo, četudi so župnišče in hišo, v kateri je društvo nastanjeno, smradljivim blatom premazali in trikrat okna pobili pri župnišču, društvo je šlo svojo pot naprej. Najbolj je jezilo nasprotnike to, da se noben društvenik ni dal izvabiti k izgredom.«¹⁰

Politična diferenciacija je, v tem primeru, posledica formiranja izobraževalnega društva, preko

⁹ NŠAL 14, Vizitacije, 1913, Besnica.

¹⁰ NŠAL 14, Vizitacije, 1913, Besnica.

katerega župnik poseže v razmerja moči v ruralni skupnosti. Vaška elita, ki se je pet let prej definirala kot zvesta Cerкви in škofu,¹¹ in ki je niti duhovnik, čeprav je bil z njo v konfliktu, v promemoriji ni nikoli označil za »liberalno«, se je v trenutku, ko

¹¹ Izrekanje zvestobe Cerкви in veri še zdaleč ni indic, ki bi mogel pomagati pri identifikaciji političnega pozicioniranja posameznika. Kot v študijah Slovenski klasični liberalizem: idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891-1921 in Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje dobro pokaže Zvonko Bergant se imajo pristaši Narodno napredne stranke v obravnavanem obdobju za zveste katoliški veri. Tudi analiza promemorij kaže na to, da liberalci, in celo socialdemokrati, na gorenjskem podeželju redko povsem odpadejo od vere ali docela opustijo prejemanje zakramentov ali udeležbo pri nedeljskem bogoslužju. Sklicevanje na škofa je, če ne gre zgolj za formo, morebiti nekoliko bolj indikativno. Težko je verjeti, da bi se liberalni vaški veljaki leta 1907 sklicevali na škofa, ki je v liberalni percepciji tedaj vsekakor veljal za enega glavnih protagonistov ali vsaj zvestega sledilca politike klerikalne stranke. Blaj Hribar, »Ločitev škofa-duhovnika in škofa politika ni iznajdba tega peklenskega slovenskega liberalizma.«, 21-24.

Prihod Orlov v Kamnik na kolodvor. (Zapuščina Petra Nagliča iz zasebne zbirke Matjaža Šporarja)

je bil njen primat ogrožen, postavila na liberalno stran. In ne gre za osamljen primer. V tkivo ruralne skupnosti praviloma še bolj izrazito poseže gospodarska in socialna dejavnost klerikalne stranke, pri čemer je iniciativa prihajala predvsem s strani mlajše župnijske duhovščine ob podpori škofijskega vodstva.¹² »Kmet je«, kot zapiše Lukan, »na podlagi široke katoliške zadružne akcije postal, ali bolje ostal hrbtenica katoliške stranke.«¹³ S socialno in gospodarsko akcijo je duhovščina, kot eksponent klerikalne politike, razbila stare mreže odvisnosti in soodvisnosti. Po razširitvi volilne pravice v letih 1907, 1908 in 1910 je klerikalni strani na volišča uspelo pripeljati velik del novega volilnega telesa, ki je profitiralo in hkrati postajalo vse bolj odvisno od katoliških gospodarskih organizacij in je bilo, vse bolj in v vedno večjem številu, vključeno v katoliško

društveno življenje. Po razbitju starih, okrog vaških veljakov spredenih mrež odvisnosti in soodvisnosti, je velik del prebivalstva (zlasti nižjih slojev) postal del novih, največkrat spredenih okrog duhovnika.¹⁴

Preobrat lepo ilustrira razvoj dogodkov v župniji Podbrezje. Takole pravi leta 1913 v promemoriji ob kanonični vizitaciji župnik Venceslav Vondrašek: »Ljudstvo je splošno še dobro, popolnoma zanesljivo pa ni. (Veliko nanj vpliva Francek/Pavlin.) Eni so mu dolžni, drugi pa veliko zaslužijo pri njem. Jako težavno je stališče župnikovo v Podbrezjah. Milost božja veliko deluje, povsod se napreduje v dobrem.« in: »Do leta 1908 je bila v Podbrezjah le Franckova stranka, strahovlada v Srednji vasi, kakor se je izrazil odličen ud našega društva. Središče je bila Franckova krčma. Tje so se vsi shajali tudi župniki, tje se je sklepalo, določevalo – popivalo i.t.d. Leta 1909 se je razbila gnjila – liberal. edinost – kat. slov. izobr. društvo je postalo ognjišče – središče – družabnega življenja v Podbrezjah. S. L. S. je nastopila

¹² Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja«, 118; Bruckmüller, »Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne«, 141.

¹³ Lukan, »Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja«, 117.

¹⁴ Melik, *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*, 266, 267.

pojumno – odločno. Ljudstvo se je oklenilo župnika. Povsod smo zmagali! Pri volitvah v držav. zbor smo imeli veliko večino. Leta 1912 smo vzeli občinski odbor, 1913 cestni odbor in krajevni šolski svet. Vse je v naših rokah. Nekateri možje in mladeniči 'Orli' so posebno agilni, spretni pri volitvah. /.../ Liberalno društvo 'Lira' vodi svobodomislec – učitelj Zirkeljbah – zbira okrog sebe propalce in žganjarje središče je gostilna liberal. magnata, ki to društvo podpira i.t.d. Ljudstvo 'Liro' prezira, njene veselice ignorira.«¹⁵

Seveda so, ko gre za stopnjo razvitosti društvenega življenja in njegovega vpliva na stvarnost, med župnijami obstajale precejšnje razlike. Prav tako je bilo društvo, tega ali onega tipa, stalno podvrženo notranjim dinamikom, ki jih je bilo, če naj služi smotru, treba obvladovati in usmerjati. Strogo cerkvena društva, kot Marijine družbe in razne bratovščine, ki so bile zaradi svoje narave neobhodno pod direktnim nadzorom duhovnika, vsaj ko gre

na njegovo delovanje. Župnijska duhovščina je, tudi zato, podpirala ustanavljanje formalno sicer povsem posvetnih društev, ki so, pod duhovnikovim formalnim ali neformalnim vodstvom, sčasoma dobivala vedno bolj katoliško naravo.

Distribucijska mreža

Sočasno je duhovščina postajala osrednji akter pri vzpostavljanju in vzdrževanju distribucijskih mrež tiskovin. Razvoj osnovnega šolstva in praktično udejanjenje šolske obveznosti sta v drugi polovici 19. stoletja povzročila hitro rast pismenosti med širšimi sloji prebivalstva. Še leta 1880 je bil delež nepismenega prebivalstva na območju kamniškega (nepismeni: 50%; znajo le brati: 27%; pismeni: 23%), kranjskega (60%; 19%; 21%) in radovljiškega (52%; 18%; 30%) okrajnega glavarstva razmeroma velik.¹⁶ Do leta 1900 se je delež pismenih približal ali presegel 50% celotne populacije:

Okrajno glavarstvo	spol	znajo brati in pisati				skupaj	znajo le brati				skupaj	nepismeni			skupaj
		kraj/št. preb.			do 500		kraj/št. preb.			do 500		kraj/št. preb.		do 500	
		do 500	501-2000	2001-5000			do 500	501-2000	2001-5000			do 500	501-2000		
Kranj	m. (%)	47%	37%	73%	50%	8%	6%	1%	7%	44%	57%	26%	43%		
	ž. (%)	43%	31%	63%	44%	16%	16%	4%	14%	42%	53%	32%	41%		
	skupaj (%)	45%	34%	68%	47%	12%	12%	3%	11%	43%	55%	29%	42%		
Kamnik	m. (%)	55%	74%		57%	6%	1%		5%	40%	24%		38%		
	ž. (%)	53%	71%		55%	13%	5%		12%	34%	24%		33%		
	skupaj (%)	54%	73%		56%	10%	3%		9%	37%	24%		35%		
Radovljica	m. (%)	66%	73%	70%	68%	4%	2%	2%	3%	31%	25%	29%	29%		
	ž. (%)	62%	69%	64%	64%	9%	6%	3%	8%	29%	25%	34%	28%		
	skupaj (%)	64%	71%	67%	66%	6%	4%	2%	5%	30%	25%	31%	28%		

za politična vprašanja, niso imela subverzivnega potenciala. Za razliko od družabnih, prosvetnih in gospodarskih organizacij. Tu sta bili duhovnikova iniciativa in participacija – če naj se preprečijo anomalije, ki bi lahko škodovala ugledu duhovnika, katoliškega gibanja in cerkvene organizacije, in preprečijo odmiki od moralnih in političnih postulatov klera – nujni. V tem oziru so bila še posebej težavna društva, ki za svoj obstoj niso potrebovala ideološke ali verske podlage in niso bila ustanovljena na pobudo duhovščine (denimo bralna in gasilska). Problematičen je bil predvsem njihov ustroj. Duhovnik v takšnih društvih nemalokrat ni imel sedeža v odboru in s tem direktnega vpliva

Tabela 1: stopnja pismenosti prebivalstva po velikosti naselji v okrajnih glavarstvih Kranj, Kamnik in Radovljica po ljudskem štetju leta 1900.¹⁷

¹⁵ NŠAL 14, Vizitacije, 1913, Podbrezje.

¹⁶ Österreichische Statistik: Die Ergebnisse der Volkszählung und der mit derselben verbundenen Zählung der häuslichen Nutzthiere vom 31. December 1880 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, I./1882 zv. 2 »Die Bevölkerung der im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder nach Religion, Bildungsgrad, Umgangssprache und nach ihren Gebrechen«, 28-31.

¹⁷ Österreichische Statistik: Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1900 in den im Reichsrathe vertretenen Königreichen und Ländern, LXIII/1903 zv. 2 »Die Bevölkerung nach den Grössenkatégorien der Ortschaften, nach der Gebürtigkeit, nach der Confession und Umgangssprache in Verbindung mit dem Geschlechte, nach dem Bildungsgrade

Gornji podatki nakazujejo ključne strukturne spremembe. Na gorenjskem podeželju je na prelomu stoletja nastajala nova publika, ki ji je bilo treba tiskano besedo, skupaj s postulati političnega katolicizma, šele predočiti. Začne se boj za novega bralca, pri čemer je ključno, da ena stran prehití drugo in si zagotovi njegovo lojalnost. Duhovščina je bila v tem oziru v boljšem položaju od liberalne ali nemara socialdemokratske strani. Dovolj gosta mreža župnij z razvito katoliško društveno in gospodarsko organizacijo ter političnim kapitalom duhovščine sta omogočala učinkovito razširjanje katoliškega tiska med nove bralce, istočasno pa tudi nadzor nad pojavnostjo konkurenčnih, liberalno in socialdemokratsko usmerjenih, tiskovin. Ne nazadnje je cerkvena oblast od svoje duhovščine to tudi zahtevala. Takole pravi Jeglič v zaupnem dopisu »Našim gg. duhovnikom.« z dne 27. 8. 1911: »Zato ponavljam navodilo, da naj imajo gg. župniki v evidenci časopise, ki prihajajo v njihove župnije, naj imajo zaupne može po vaseh, s katerimi naj se večkrat skupno posvetujejo.«¹⁸

Tudi če je v župnijo prihajal le en liberalni časnik, njegovo bralstvo običajno ni bilo omejeno le na naročnika ali njegovo družino. Časnik je običajno krožil. Med naročniki liberalnih časnikov, poleg tega, prevladujejo učitelji in gostilničarji. Zlasti med slednjimi ideološka pripadnost ni bila vedno odločilna. Gotovo je res, da so gostilničarji pogosto del liberalnim idejam naklonjenih vaških elit, kljub vsemu pa gre večkrat le za poskus ugajati čim večjemu deležu gostov. Prisotnost tovrstnih tiskovin v javnem prostoru je bila s stališča nadzora še posebej problematična. Kakorkoli. Prisotnost liberalnega časopisja je terjala duhovnikovo intervencijo. Z ozirom na prej omenjeni Jegličev dopis o načinu postopanja zoper »nasprotno« časopisje nunski spirital Ignacij Nadrah, na konferenci Sodalitas za starološko dekanijo v Škofji Loki 8. 11. 1911, pravi: »Delati zoper nje: na prižnici velikokrat poudarjati, enkrat na leto cela pridiga o tem, v celem dekanatu na eno nedeljo. V spovednici je pravilo: vprašaj, če se ti količkaj zdi /.../. V zasebnem delovanju: vprašaj, kje jih imajo; zapisnik hiš, ki so naročene. Pri-

vatno nikdar osorno, le z lepo. – Naročati dobre časnike. Agitacija po hišah, po družbah in društvih. Spraviti jih v gostilne. Duhovnik, pa tudi laiki, naj vendar zahtevajo po gostilnah naše časopise. Ne brati nasprotnih časnikov po postajah in gostilnah.«¹⁹ Ostrejšje postopanje običajno ni bilo potrebno, tudi duhovščina ga je največkrat smatrala za kontra-produktivnega, je pa do konfrontacij, ne nujno na neposredno pobudo duhovnika, mestoma kljub vsemu prišlo. In te niso bile vselej neplodne. Tako je leta 1907 župnik v Srednji vasi v Bohinju zapisal: »Pred kratkem je prišel njegov [misli na lastnika prodajalne, ki naj bi, tako župnik, 'napravljal prodajalno, rekši, da uniči zadrugo in razširi Sl. Narod'] zet, ki zdaj gostilno in prodajalno vodi, v župnišče, proseč župnika, da mu naj 'Slovenca' naroči po znižani ceni, ker 'Sl. Naroda' ne mora več imeti. Zvedlo se je, da so mu fantje 'Narod' dobivši ga na mizi na drobce raztrgali.«²⁰

Velik del katoliških časopisov je, na drugi strani, običajno prihajal neposredno v župnišče ali na naslov izobraževalnega društva, od koder so jih delili med naročnike. Duhovščina je občasno celo sama financirala njegovo naročanje. Leta 1905, v promemoriji ob kanonični vizitaciji za župnijo Vodice, na primer, beremo: »Slabo časopisje zatira duhovščina zlasti s tem, da gmotno precejšnjo svoto žrtvuje za naročnike 'Domoljuba' ki ima izmed župnij Kamniške dekanije tukaj vsaj drugo mesto po številu naročnikov.«²¹

V zgolj petletnem obdobju, med letoma 1905 in 1910 v kamniški in starološki, oziroma med 1907 in 1913 v kranjski in radovljiški dekaniji, smo praviloma pričali opazni rasti števila naročnikov političnega in nepolitičnega časopisja. Vendarle pa poudarimo, da je kvantitativna analiza trendov rasti ali padanja števila naročnikov časnikov, na podlagi analize promemorij, mestoma težavna. Kljub temu, da za večino časnikov razpolaga z natančnimi podatki, namreč duhovnik število kakšnega, ne nujno najbolj razširjenega, poda zgolj opisno. Prav tako variira tudi vestnost pri sestavi promemorij. Ven-

innerhalb der Grössenkategorien der Ortschaften und dem Familienstande«, 84-87.

¹⁸ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, Jegličev zaupni dopis »Našim gg. duhovnikom« z dne 27. 11. 1911.

¹⁹ NŠAL, ŽA Stara Loka, spisi, š. 42, Zapisnik konference Sodalitas za duhovščino starološke dekanije v Škofji Loki 8. 11. 1911.

²⁰ NŠAL 14, Vizitacije, 1907, Bohinjska Srednja vas.

²¹ NŠAL 14, Vizitacije, 1905, Vodice.

darle pa za 16 župnij razpolagamo z razmeroma uporabnimi podatki:

Dekanija	Župnija	1905	1910	%	
Kamnik	Homec	90	225+	150%	kat. +
	Komenda	157+	275+	75%	kat. + lib. +
	Mekinje	62+ -	70 + -	13%	kat. +
	Nevlje	48	51 + -	6%	kat. +
	Vodice	203 +	193 +	-5%	kat. - lib. = -
	Zgornji Tuhinj	70	88	26%	kat. + lib. +
Stara Loka	Nova Oselica	58	71	22%	kat. +
	Sorica	47+	74	57%	kat. + lib. +
	Zali Log	30	35+	17%	kat. + lib. =
		1907	1913		
Kranj	Duplje	32-	42+	31%	kat. + lib. = +
	Preddvor	93 + -	109	17%	kat. + lib. +
	Smlednik	103+	300 + -	191%	kat. + lib. = +
	Velesovo	57 -	133 +	133%	kat. + lib. +
Radovljica	Srednja vas	212	275	30%	kat. +
	Gorje	245+	272 +	11%	kat. = + ²²
	Ribno	40	55	38%	kat. + lib. + ²³
	Povprečje	97	142	51%	

Tabela 2: Trendi rasti in padanja števila naročnikov časopisov v nekaterih župnijah dekanij Kamnik, Kranj, Loka in Radovljica.²⁴

Rast, ki precej variira, je praviloma zaznati tako pri katoliško kot tudi pri liberalno (in socialdemokratsko) usmerjenem časopisju, pri čemer pa je v praksi rast števila naročnikov katoliško usmerjenega časopisja bistveno višja od rasti števila novih naročnikov liberalnega ali socialdemokratskega časopisja. Pogosto se srečamo le z enim ali dvema novima naročnikoma liberalnega (in socialdemokratskega) časopisja, pri čemer je bilo njihovo šte-

vilo že v osnovi nizko. Tako 13 naročnikov liberalnih časnikov (kar je še vedno le nekaj manj kot 5% delež) v župniji Komenda leta 1910 (kjer se med župnijami, ki smo jih uporabili za vzorec v zgornji tabeli, srečamo tudi z daleč največjim številom novih naročnikov liberalnega časopisja – leta 1905 je duhovnik zaznal le enega) nekajkrat presega za ta prostor običajno število.²⁵ Nasploh je, kar se tiče liberalnega časopisja, na obravnavanem prostoru najbolj razširjen *Slovenski Narod*, poleg tega še *Slovenski Dom*, *Gorenjec* in po letu 1913 *Sava*.

Ko gre za katoliško časopisje so na gorenjskem podeželju prisotni domala vsi naslovi,²⁶ pri čemer sta daleč najbolj razširjena *Domoljub* in *Bogoljub*, poleg njiju pa splošno razširjena tudi *Slovenec* in po letu 1911 *Gorenjec*. Če v obzir vzamemo gornji vzorec (pa tudi sicer) prva skupaj praviloma navržeta nad $\frac{3}{4}$ vseh, ki prihajajo v župnijo. V pričujočem vzorcu (verski list) *Bogoljub* v povprečju odgovarja približno 30% izvodov vsega časopisja (pri čemer njegov delež naraste od 26% v letih 1905/7 na 33% v letih 1910/13). Delež *Domoljuba* je še bistveno večji in v povprečju predstavlja praktično vsak drugi izvod časopisja (pri čemer njegov delež nekoliko upade – iz 57% v letih 1905/7 na 49% v letih 1910/1912). Če je kateri »politični« časopis odločilno vplival na politični imaginarij gorenjskega kmetstva, je bil to *Domoljub*. Bistveno bolj od *Slovenca*. Nenazadnje je bila višja tudi naklada. Leta 1913 je imel *Slovenec* približno 4000 naročnikov, poleg tega njegova sobotna izdaja še okrog 4500. Istega leta je bilo naročnikov *Domoljuba* nekaj manj kot 30.000.²⁷

²² V promemoriji za leto 1907 navedeno samo število *Domoljubov* in *Bogoljubov*, ki so pod skupnim naslovom prihajali na župnišče. v promemoriji za leto 1912 se srečamo z enakim problemom ampak samo ko gre za naročnike *Domoljuba*. V praksi je v župnijo verjetno prihajal še kakšen izvod več.

²³ V obeh promemorijah je navedeno samo število izvodov *Domoljubov* in *Bogoljubov*, ki so pod skupnim naslovom prihajali na župnišče, v praksi jih je bilo morda več.

²⁴ Avtorjev pregled promemorijskih NŠAL 14, Vizitacije. Tudi podatki za večino ostalih župnij kažejo podobno sliko, ki pa je žal ni bilo mogoče dovolj natančno izraziti s števili. Legenda: + [rast števila naročnikov]; - [upad števila naročnikov]; = [nespremenjeno število naročnikov – kjer je duhovnik navajal interval na primer 1-2, iz česar bi lahko izhajalo, da je število enako, za izvod večje ali manjše kot prej je enačajo odnosno pripisan + ali -]; kat. [katoliško]; lib. [liberalno]

²⁵ NŠAL 14, Vizitacije, 1905, Komenda; NŠAL 14, Vizitacije, 1910, Komenda.

²⁶ Med njimi politični listi: *Slovenec*, *Domoljub*, *Gorenjec* (po letu 1911), v treh župnijah tudi *Dolenjske Novice* in v eni (*Novi Oselici*) *Primorski list*; stanovski listi: *Detoljub*, *Vrtec*, *Angelček*, *Zora*, *Mladost*, *Slovenski Učitelj*, *Občinska Uprava*; beletristični *Dom in Svet*, verski *Bogoljub*, poleg teh še razni gospodarski listi, protialkoholna *Zlata doba* in drugi. NŠAL 14, Vizitacije. – Za več podatkov glej še: Anton Bonaventura Jeglič, »Duhovnikom ljubljanske škofije za leto 1913.« *Ljubljanski škofijski list* 1913 št. III., 60-63.

²⁷ Anton Bonaventura Jeglič, »Duhovnikom ljubljanske škofije za leto 1913.« *Ljubljanski škofijski list* 1913 št. III., 61. Erjavec naklado *Slovenca* postavi višje. Oktobra 1910 naj bi dosegla 10.000 izvodov (pri čemer ne dela razločka med dnevno in tedensko izdajo). Pri oceni naklade *Domoljuba* ni bistvenih razlik vendar jo prav tako postavi višje in naj bi imel »meseca avgusta l. 1912. že naklado 30.000 izvodov.«

Valentin Bernik, župnik v Komendi od leta 1909.
(Zapuščina Petra Nagliča iz zasebne zbirke Matjaža Šporarja)

Praksa

Župani in občinski zastopi, ki niso delovali v okviru klerikalne politične organizacije ali pa vsaj ne v soglasju z župnijsko duhovščino, so svojo oblast ali vsaj znaten del vpliva ponekod ohranili vse do prve svetovne vojne ali vsaj večidel obravnavanega obdobja.²⁸ Še leta 1906, na obravnavanem prostoru, vsaj v občinah Rateče, Kranjska Gora, Jesenice, Koroška Bela, Bled, Lesce, Begunje, Ovsiš, Šenčur, Dražgoše, Stara Loka, Selca, Žabnica,

Erjavec, Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem, 316. Kakorkoli razlika v nakladi še vedno ni bistveno manjša.

²⁸ *Premožnejši sloji so bili do prvih let 20. stoletja v političnem oziru neredko bližje liberalni stranki (omenjeni pojav je bil na Gorenjskem sicer nekoliko manj izrazit kot drugod na Kranjskem). Spričo krepitve klerikalne strani je nemajhen del vaških elit zamenjal stran. Tisti, ki se za ta korak niso odločili, pa, zlasti po letu 1907, vsaj formalno, ne nastopajo več pod okriljem NNS. Predznak »samostojni kmečki kandidat« je v tem obdobju domala povsod nadomestil tedaj že kontaminiran izraz »liberalec«. Melik, Volitve na Slovenskem: 1861-1918, 270.*

Poljane in Radomlje.²⁹ K temu prispeva nekaj dejavnikov: ohranitev ekonomske premoči vaških elit; lokalni interesi in s tem povezani spori med prebivalci občin znotraj župnije (mestoma tudi želja dela prebivalcev dela obstoječe občine po samostojnosti); neuresničena želja po samostojnosti v cerkvenoupravnem smislu; s prejšnjo neredko tesno povezana odsotnost definitivno nastavljenega svetnega duhovnika v lokaliji; in raven liberalne društvene ter gospodarske organizacije (oziroma odsotnost ali vsaj razmeroma nizka raven razvejnosti katoliške socialne in gospodarske dejavnosti). V praksi imamo običajno opraviti s spletom teh dejavnikov.

Vzemimo Radomlje, kjer so bili, kot je leta 1905 zapisal kamniški dekan Ivan Lavrenčič, premožnejši vaščani »precej mogočni in liberalno navdihnjeni«. V cerkvenoupravnem smislu je bila podružnična cerkev sv. Marjete v Radomljah lokalija kamniške župnije in ne bližnjih župnij Rova ali Homec. Lavrenčič pravi: »Pastirovanje teh vernikov bi bilo izvrstno uspešnejše, ko bi se te vasi ofarale v bližnji Homec ali v župnijo Rova, toda Radomljani se nočejo sprijazniti s to mislijo in so še nadalje rajše ofarani v 1½ uro oddaljeni Kamnik.«³⁰ Ker je bil dekan daleč, z lokalijo pa so upravljali upokojeni duhovniki, ki se poleg dušnega pastirstva niso zmogli aktivneje vključiti v socialno in gospodarsko dejavnost (na drugi strani pa so lokalni interesi onemogočili upravno in organizacijsko spojitve s katero izmed obeh bližnjih župnij), klerikalna stran ni vzpostavila institucionalnega ogrodja, preko katerega bi lahko konkurirala gospodarsko dobro stoječim liberalnim vaškim veljakom.

Na drugi strani predstavljajo Dražgoše enega boljših primerov razvejene liberalne društvene in socialne organizacije. Leta 1910 imamo tu opraviti z liberalnim bralnim društvom s sokolskim odsekom, liberalnim podpornim društvom za gozdne delavce in liberalno posojilnico. Identifikacija z liberalizmom je v tem primeru izrazita in presega preprosti antagonizem med »liberalnimi« vaškimi elitami in duhovščino. Liberalna organizacija, ki ji načeluje učitelj, v procesu politizacije množic opr-

²⁹ »Ne glejmo pretemno!«, Gorenjec, 21. 7. 1906.

³⁰ NŠAL 14, Vizitacije, 1905, Kamnik.

vlja analogno funkcijo kot katoliška v Podbrezjah in Besnici.

Tudi učiteljeva vloga je v tem primeru analogna duhovnikov. Pravi, ideološko utemeljeni katoliško-liberalni antagonizem se v ruralni skupnosti največkrat vzpostavi na relaciji kler-učiteljstvo,³¹ pri čemer je konflikt navadno premo sorazmeren z učiteljevim poseganjem v javno sfero.³² Razmere v Dražgošah so vendarle nekoliko specifične in, vsaj deloma, povezane z razmeroma pozno vzpostavitvijo klerikalne društvene organizacije.³³

Učiteljeve predispozicije za delovanje v smeri politizacije množic in društvene organizacije so sicer, v primerjavi z duhovnikovimi, precej bolj omejene. Podobno kot duhovnik tudi učitelj tekom svoje poklicne kariere ni ostal v enem kraju, le da je duhovnik, kot član krajevnega ali okrajnega šolskega sveta, mestoma lahko vplival na učiteljevo poklicno prihodnost, medtem ko slednji ni posedoval nikakršnega formalnega vzvoda, s katerim bi lahko podobno vplival na duhovnikovo poklicno pot. Tudi v finančnem oziru je bil učitelj napram duhovščini (razen ko gre za resnično revne župnije) slabše situiran. Niti nima na voljo trdnega institucionalnega in organizacijskega okvira, lastnega kleru. Učitelj tudi ne poseduje ničesar takega, kar bi lahko vzporejali z duhovnikovim monopolom nad svetim in s tem povezano možnostjo moralnega pritiska. Profani nauki, ki jih zastopa pa ljudstvo le počasi

odmikajo od duhovnikov – idejni primat Cerkve je v obravnavani dobi resda načet, a ne dovolj, da bi od njenih postulatov odtrgal podeželske množice.³⁴

Kjer se učitelj ne more opreti na liberalno organizacijo, mestoma nastopi kot zastopnik partikularnih interesov dela občine, kjer takšen medkrajevni antagonizem obstaja. Tako pravi leta 1912 župnik Janez Kramar v zvezi z učiteljevim delovanjem na Ribnem: »*Občina Ribno ima namreč župana na Boh. Beli. To pa seveda ne gre v glavo našim možem. Za dušnega pastirja je težava, učitelj pa ima v tem dobro orožje, češ da se pogaja le za domačine, pa bi bil seveda on najraje župan.*«³⁵ Takšni posegi so vendarle razmeroma redki in še redkeje uspejo.

Duhovščina in njej naklonjena večina ruralne skupnosti učitelja nemalokrat povsem izolirata in izločita.³⁶ »*Mišljenja je liberalnega, vendar je neškodljiv, ker ima malo veljave pri faranih,*« leta 1905, denimo, zapiše župnik v Nevljah.³⁷ In podobno Josip Volc, župnik na Rovah: »*učitelj bi se pa [brigal za politikol], ko bi kdo kaj nanj držal. Razen ene hiše, kjer se je oženil, se nihče zanj ne briga. Leto in dan ne stopi nobeden naših mož v šolo.*«³⁸ Učitelj Ivan Schmiedek, ki je bil na Rovah definitivno nastavljen leta 1901,³⁹ je do leta 1905, sicer nespretno, skušal posegati v občinsko stvarnost, a si je nakopal le mržnjo večjega dela ruralne skupnosti.⁴⁰ Preostanejo mu le manifestacije na simbolni ravni. Ena takšnih ima opraviti s sliko papeža Pija X. Slednjo je za šolo na Rovah leta 1906 kupil okrajni šolski svet. Visela je na nad katedrom. Učitelj Schmiedek jo je sprva prestavil na manj prominentno mesto

³¹ *Učiteljstvo kot enega poglavitnih nasprotnikov političnega katolicizma leta 1884 identificira že Anton Mahnič. Pelikan, »Interpretacije 'posameznika, družbe in naroda' znotraj ideologije političnega katolicizma na Slovenskem«, 311. Podobna dihotomija med učiteljem in duhovnikom se, sicer v nekoliko drugačnem kontekstu, vzpostavi tudi v Franciji. Weber, *Pesants into Frenchmen*, 362.*

³² *Dokler učitelj ne izzove duhovnikovega primata v skupnosti, imamo lahko opraviti z mirnim sobivanjem. O takšnem sobivanju je leta 1905 denimo poročal župnik v Motniku: »G. učitelj obiskuje ned. službo božjo, oddal listek velik. spovedi, se dobro razumeva v šoli, mi rad poduk pripušča čez moje post. ure. Je bolj liberalen, vendar ne strasten, bolj sam za-se.« NŠAL 14, Vizitacije, 1905, Motnik. Takšna drža ni pravilo, nikakor pa ne zelo redek pojav. Dodajmo še, da je nemajhen del učiteljstva podpiral klerikalno stranko in često aktivno sodeloval v klerikalni društveni in politični organizaciji.*

³³ *Ključna društvena infrastruktura s Slovenskim Katoliškim izobraževalnim društvom, Čebelico, in podpornim društvom za gozdne delavce, je bila vzpostavljena šele med letoma 1906-1909. NŠAL 14, Vizitacije, 1910, Dražgoše.*

³⁴ *O najedanju idejnega primata cerkve na Tržaškem podeželju v 19. stoletju glej: Verginella, *Ekonomija odrešenja in preživetja*, 51-52. Proces oddaljevanja prebivalstva od Cerkve je na gorenjskem podeželju vsekakor bistveno počasnejši kot v tržaškem zaledju in postane bolj zaznaven šele po prvi svetovni vojni.*

³⁵ NŠAL 14, Vizitacije, 1912, Ribno.

³⁶ *Mestoma pa smo priča tudi akulturaciji. Učitelj v Šenturški gori, prej bralec Slovenskega naroda, se denimo po poroki z domačinko opusti sporno prakso, začne brati Slovenca, redno obiskovati bogoslužje in se spoštljivo vesti do duhovnika. NŠAL 14, Vizitacije, 1907, Šenturška Gora.*

³⁷ NŠAL 14, Vizitacije, š. 11, 1905, Nevlje.

³⁸ NŠAL 14, Vizitacije, 1910, Rova.

³⁹ »Novičar.« Gorenjec, 9. 11. 1901.

⁴⁰ NŠAL, *ŽA Kamnik, spisi*, š. 52, pritožba občinskega odbora na Rovih na c. kr. Deželni šolski svet v Ljubljani z dne 18. 6. 1908.

Hierarhija podob (in gospodinjski tečaj) v učilnici na Homcu.
(Zapuščina Petra Nagliča iz zasebne zbirke Matjaža Šporarja)

na drugi steni in jo pozneje zakril s sliko krajine.⁴¹ Z ideološko-političnim nasprotnikom obračunava tam, kjer to še lahko počne. Učilnica ostane domala edini prostor, kjer po porazu v javni sferi še ohrani del suverenosti.

Dokler krepitev katoliškega gibanja ne ogrozi pozicije neklerikalnih občinskih vodstev, ta v odnosu do cerkve in duhovščine nemalokrat postopajo korektno. V občini Predtrg, ki je v cerkvenoupravnem pogledu del župnije Radovljica, imamo tako leta 1912 opravka z liberalnim županom, »pa vendar moža, ki vestno spolnuje svoje verske dolžnosti.«⁴² V Koroški Beli se antagonizem med

duhovnikom in občinskim zastopom pojavi šele, ko je SLS novembra 1911 zmagala na občinskih volitvah: »Občinski odbor, akoravno ni bil duhovnikovega političnega mišljenja, [šlo je za koalicijo liberalcev in socialdemokratov] župniku do zadnjih obč. volitev, ki pač niso potrjene, ni nasprotoval, ampak ga celo podpiral pri prizidanju župnišča in pri popravi cerkvene strehe in stolpa. Ker bodo pa nekatere osebe najbrž iz javnega življenja vsled propada pri volitvah izginile, zato se precej kuje proti župniku.«⁴³

Razloček med pripadnostmi liberalnemu, katoliškemu in socialdemokratskemu idejnemu okviru, je, sploh na lokalni ravni, pogosto praktično nemogoče povleči. Mestoma se srečamo z na prvi pogled povsem paradoksalnim stanjem. Na primer v Beli Peči, kjer »ni prav za prav nobene organizirane politične stranke, vendar so odločujoči možje po

⁴¹ Na primer: NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, dopis župnega urada na Rovah na dekanjski urad z dne 8. 6. 1910.

⁴² Verjetno gre za Ivana Kristana. V občinskem odboru je imela večino odbornikov koalicija liberalcev in socialdemokratov. Klerikalna politična organizacija se je tu vzpostavila razmeroma pozno, in je samostojno nastopila šele pri občinskih volitvah leta 1909 »Priborila si je 4 odbornike«, 6 pa so jih dobili združeni liberalci in socialdemokratje;

toda samo z večino par glasov.« NŠAL 14, Vizitacije, 1912, Radovljica. in: »Dopisi«, Gorenjec 20. 11. 1909.

⁴³ NŠAL 14, Vizitacije, 1912, Koroška Bela.

večini liberalnega mišljenja; delavstvo je po večini socialdemokratiško. Pri zadnjih drž. zbor. volitvah je 75% socialdemokratiških glasov. Pri obč. volitvah je zmagala domača Malij-va stranka, ki ni cerkvi nasprotna in tolerantna.«⁴⁴ Vendarle se v obravnavanem obdobju takšna identitetna prožnost, ali sploh odsotnost interesa za politiko, umika prodrajoči politični zavesti. Kot smo skušali pokazati že na primeru Besnice in Šenturške Gore, politična (samo)identifikacija ob koncu prvega desetletja vse bolj prodira med širše sloje na gorenjskem podeželju. Duhovščina se tako znajde pred dvema temeljnima nalogama. Kjer politična diferenciacija v polnosti še ni udejanjena, jo je treba vzpostaviti, kjer obstaja, pa braniti pozicije političnega katolicizma.

Ob volitvah je imel duhovnik razmeroma dober pregled nad volilnimi odločitvami župljanov. Z odločitvami posameznikov pri tajnih deželno in državnozborskih volitvah, je bil sicer lahko seznanjen le posredno in približno, pri občinskih volitvah pa je duhovnik običajno natančno vedel, kako je kdo volil.⁴⁵ Tako je bila ob ekonomski in politični prevladi katoliške strani na Gorenjskem za drugače misleče pri občinskih (pred letom 1910 pa tudi na državno in deželnozborskih) volitvah, kot pravi Melik, »v konfliktu med prepričanjem in odvisnostjo« pogosto najugodnejša rešitev abstinence.⁴⁶ »V župniji je gospodujoča stranka katoliška, občinski odbor je izključno v njenih rokah. Liberalci in social. demokr. stranka imata malo privrženec,

– pri zadnjih občinskih volitvah se nasprotniki niso upali udeležiti volitve,«⁴⁷ je leta 1913 zapisal župnik v Šmartnem pri Kranju Alojzij Šarec. Nasploh je bila po razširitvi volilne pravice in uvedbi volilne dolžnosti praviloma v prednosti vladajoča stranka. Melik pravi »[volivci] so se ob volilni dolžnosti prav tako večinoma opredeljevali za tiste, ki so imeli v rokah največ propagandnih sredstev, največjo gospodarsko in politično moč, možnost moralnega pritiska kakor npr. duhovščina.«⁴⁸

Volivce je bilo seveda najprej sploh treba spraviti na volitve. Zlasti med nižjimi sloji se mestoma srečamo z odsotnostjo zavedanja, da imajo sploh pravico voliti. »Ob priliki zadnje obč. volitve meseca decembra 1904 pokazalo se je, kako malo so bili ljudje politično vzgajani,« zapiše leta 1905 Anton Mezeg, župnik v Špitaliču »Vsaj jih je mnogo mislilo, da še voliti ne smejo, ako plačujejo malo davka. No, o volilni pravici so zdaj dobro poučeni; ne samo mogočniki, ampak tudi bolj revni se zavedajo svojih političnih pravic.«⁴⁹ Ali pa jih je najprej sploh treba podučiti, kdo je njihov sovražnik. Takole pravi župnik v Cerkljah na Gorenjskem Franc Dolinar: »Ljudstvo se čedalje bolj zaveda in spoznava svoje nasprotnike. V tem oziru se je veliko zakrivilo v poprejšnjih letih od strani bivšega g. župnika. Zato je imel sedaj župnik mnogo nasprotovanja in ga ima še med tako imenovanimi kat. liberalci – češ, zakaj pa je poprej dobro bilo.«⁵⁰ Pri širjenju postulatov političnega katolicizma in utrjevanju discipline med volilnim telesom, se duhovnik poslužuje tudi privatnega poučevanja in agitacije po domovih. »Živahno je pred vsakimi deželno in državnozborskimi volitvami,« pravi Janez Kljun, župnik v Šmartnem v Tuhinju, »tedaj imamo shode;⁵¹ pa treba je zaradi nasprotnikov v posamezne hiše. Žal da mora duhovnik kedaj pozneje spoznati, kako se je varal pri kakem posamezniku.«⁵² Ali belanski župnik Karol Čerin: »Belan gre dosedaj še vedno z 'gospodom', ali treba je,

⁴⁴ NŠAL 14, Vizitacije, 1912, Bela Peč.

⁴⁵ NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52, Ivan Lavrenčič »O duhovnem pastirovanju po naših mestih in trgih« 20. 3. 1907 (besedilo je bilo v nekoliko revidirani različici objavljeno v Ljubljanskem škofijskem listu: Ivan Lavrenčič, »O duhovnem pastirovanju po naših mestih in trgih« Ljubljanski škofijski list 1907 št. VII., 77-85) Lavrenčič duhovnikom priporoča naj »zapisnik volivcev hranijo« v posebnem fascikelnju v župnem arhivu z vsemi listinami v zadevi volitve. Ta evidenca vrlo služi o prihodnjih volitvah.« Težko je reči do kakšne mere so si duhovniki poziv vzeli k srcu. Vendarle pa je mogoče s precejšnjo gotovostjo trditi, da so tovrstne evidence vsaj nekateri duhovniki izdelovali in posedovali že v obravnavanem obdobju. Zlasti v promemorijah, ki so nastale tekom tretje kanonične vizitacije knezoškofa Jegliča v župnijah dekanij gorenjskega arhidiaconata se pogosto srečamo s precej natančnimi analizami rezultatov občinskih volitev.

⁴⁶ Melik, Volitve na Slovenskem: 1861-1918, 156. Za državno in deželnozborske volitve je bila na Kranjskem je bila leta 1910 uvedena volilna dolžnost. Melik, Volitve na Slovenskem: 1861-1918, 155-156.

⁴⁷ NŠAL 14, Vizitacije, 1913, Šmartno pri Kranju.

⁴⁸ Melik, Volitve na Slovenskem: 1861-1918, 156.

⁴⁹ NŠAL 14, Vizitacije, 1905, Špitalič.

⁵⁰ NŠAL 14, Vizitacije, 1907, Cerklje.

⁵¹ Število političnih zborovanj, ki vseskozi predstavljajo pomemben faktor politizacije množic (in so nenazadnje tudi indikator slednje) na klerikalni strani leta 1910 doseže enega svojih vrhov. Selišnik, Irena, »Zborovanja na Kranjskem v letih 1900-1913 in razmerja moči: 'Ako hočemo biti zmagovavci moramo poučevati ljudstvo po shodih...'«, 94, 95.

⁵² NŠAL 14, Vizitacije, 1910, Šmartno v Tuhinju.

da ga 'gospod' vzdigne. Pred volitvami je več sestan-
kov, potem pa je treba iti od hiše do hiše.«⁵³ Osebo
delovanje spremlja vzpostavitev mreže zaupnikov
in podpornikov v župniji: »V župniji gospodujejo
pristaši S. Ljudske Stranke. V politiko posegam pri
vseh volitvah, nobene ne zanemarjam, po raznih
vaseh imam zaupnike ob času volitev sestanke. O
volilni agitaciji in volilnem redu so dobro poučeni.
Pri občinskih volitvah napredovali.«⁵⁴ Zmaga na vo-
litvah je duhovniku v najslabšem primeru prinesla
posreden vpliv na delovanje občinskega odbora.
Neupoštevanje duhovnikove volje ali zapletanje v
spor z duhovnikom – ki je bil nenazadnje pogosto
najzaslužnejši za to, da je skupina vaških veljakov
obdržala ali prišla na položaj – je bilo lahko tvega-
no. V Tunjicah je, na primer, župnik sodeloval pri
rušenju prejšnje občinske oblasti, ker naj se stari
občinski odbor ne bi zmenil za »dobro ime župni-
kovo in je pripomogel k sitnostim zaradi prejšnjega
organista.«⁵⁵ Vsaj do neke mere je bila župnikova
odtegnitev podpore staremu občinskemu odboru
tudi posledica konfliktov v zvezi z lokacijo novega
šolskega poslopja. Pri tem ni šlo za katoliško-libe-
ralni konflikt. Ko govori o starem ali novem ob-
činskem odboru župnik ne uporablja označevalcev,
ki bi kakorkoli indicirali na politično ali ideološko
podstat konflikta. Vsaj do leta 1916 v župniji ni bilo
niti ideološko osnovane opozicije, niti župniku zna-
nih simpatizerjev liberalne ali socialdemokratske
stranke. Poleg tega v župniji leta 1905 ni bilo na-
ročnikov liberalnega ali socialdemokratskega časo-
pisja.⁵⁶ Neupoštevanje duhovnika in spori z njim so
bili zadosten razlog, da župnik odkrito sodeluje v
volilnem boju zoper stari občinski odbor.

Ne ostane le pri posrednem vplivu. V občinski
odbor je nemalokrat izvoljen duhovnik, ki tako lah-
ko direktno vpliva na odločanje in skrbi, da ne pri-
de od odmikov od temeljnih postulatov političnega
katolicizma. Takšno stanje leta 1913 morda najlepše
oriše Fran Lakmayer, župnik v Preddvoru: »Sicer pa
splošno rečeno, vlada v občini red in mir, koncesije se
ne dovoljujejo, ako ni dokazana potreba. Plevela pa

po širni občini tudi ne manjka. Ker podpisani vodi
skoro vso župansko poslovanje (brezplačno) in je pri
sejah zapisnikarjem medtem ko trsteniški g. župnik
vodi debato, je skoro nemogoče, da bi se kaj prezrlo
in sklenilo, kar bi bilo v škodo našim katoliškim
načelom in naši stranki.«⁵⁷

Razen splošnih trditev o krepitvi klerikalne
stranke v posameznih župnijah in podatkov o pre-
stopih nekaterih županov, občinskih zastopov in
nekaterih učiteljev v klerikalni tabor, promemorije
povečini ne prinašajo natančnih podatkov o deležu
prebivalstva, ki je, prek članstva v političnih dru-
štvih, neposredno vključeno v politično življenje.
Tozadevne podatke imamo le za pet župnij kamni-
ške dekanije, pri čemer lahko le v treh primerih
vzporejamo stanje iz leta 1905 s tistim leta 1910. V
župniji Špitalič je bilo leta 1910 20 članov katoliške-
ga političnega društva za kamniški okraj, v župniji
Sela istega leta 25. V Spodnjem Tuhinju je njihovo
število od 25 leta 1905 naraslo na 34 leta 1910, v
župniji Domžale v istem obdobju od »do 100« na
»nad 100«. Edini upad beležimo v Tunjicah, kjer je
število članov v istem obdobju upadlo iz 42 na 25.⁵⁸
Bržčas je bila to posledica prej opisanih konflik-
tov v župniji. Na podlagi tako neznatnega nabora
podatkov težko potegnemo zanesljive zaključke.
Kljub vsemu je delež vključenega prebivalstva v
Tunjicah (skupaj ne več kot 500 prebivalcev) in Špi-
taliču (leta 1910 730 prebivalcev), majhnih krajih,
razmeroma daleč od urbanih centrov, presenetljiv.
Vprašanje pa je, ali je članstvo v političnem (ali
polpolitičnem) društvu nujno tudi odraz trdnega
političnega prepričanja? In, morda še pomembneje,
koliko Mahničeve maksime »aut-aut« je v politič-
nem pozicioniranju prebivalstva nasploh?

Promemorije niso optimalen vir za raziskova-
nje sprememb lojalnosti pri posameznikih, ki ne
spadajo v kategorije, ki so v njih običajno obrav-
navane: župan, člani občinskega zastopa, ključarji,
cerkovniki, kuharice in ostali duhovniki v župniji.
Duhovnik ostale župljane običajno obravnava kot
kolektivno telo. Kljub temu je tudi delovanje ko-

⁵³ NŠAL 14, Vizitacije, 1912, Bohinjska Bela.

⁵⁴ NŠAL 14, Vizitacije, 1912, Bohinjska Bistrica.

⁵⁵ NŠAL 14, Vizitacije, 1910, Tunjice.

⁵⁶ NŠAL 14, Vizitacije, 1905, Tunjice. Še leta 1910 je bila edina
duhovniku znana bralka liberalnega časopisja v župniji
začasna učiteljica Vilibalda Pevc. NŠAL 14, Vizitacije, 1910,
Tunjice.

⁵⁷ NŠAL 14, Vizitacije, 1913, Preddvor.

⁵⁸ NŠAL 14, Vizitacije, 1905, Špitalič; 1910, Špitalič; 1910,
Sela; 1905, Spodnji Tuhinj (Šmartno); 1910, Spodnji Tuhinj
(Šmartno); 1905, Goričica; 1910, Domžale; 1905, Tunjice;
1910, Tunjice.

lektivnih teles povedno, zlasti ko gre za iniciative na polju političnega. Iniciativa za politično akcijo praviloma ne prihaja od spodaj. Župnik (sodeč po promemorijah, zapisnikih sodalnih in pastoralnih konferenc) s strani prebivalstva, vsaj na začetku, preden bi izguba prevlade lahko škodovala interesom na novo vzpostavljenih (ali po novem klerikalnih) vaških elit, domala nikoli ni pozvan, naj urgira zoper ideološko-političnega nasprotnika. Kot smo skušali pokazati že na nekaj mestih, iniciativa prihaja od duhovščine. Prebivalstvo se – zlasti tam, kjer duhovnik ni izzvan s strani jasno definirane ideološko-politične opozicije – skladno z zasledovanjem lastne koristi, pa tudi verskega prepričanja in duhovnikove avtoritete, v političnem oziru opredeljuje v skladu z njegovo voljo. Ko ljudje posežejo, ali želijo, da kdo v njihovem imenu poseže v politično stvarnost, tega običajno ne storijo zato, da bi obračunali s klerikalci ali liberalci. Večjo vlogo običajno igrajo težnje po samostojnosti dela občine in lokalni ali pa ekonomski konflikti.

Duhovščina tako na gorenjskem podeželju postane glavni faktor v procesu politizacije množic. Je glavni protagonist v boju proti liberalizmu in drugim ideološkim nasprotnikom, istočasno pa preko svojega delovanja to distinkcijo znotraj ruralnih skupnosti šele vzpostavi. Šele duhovnikovi posegi v družbo – zlasti posegi usmerjeni v sfero ekonomije, s katerimi duhovščina razbije in spremeni obstoječa razmerja moči v ruralni skupnosti – pogosto privedejo do tega, da se skupine, ki so na račun novega pozicioniranja duhovnika v družbi izgubile, začnejo bolj resno istovetiti s konkurenčno ideologijo.

Viri in literatura

Arhivski viri

Nadžkofijski arhiv Ljubljana (NŠAL):
 NŠAL 14, Vizitacije, š. 10-14
 NŠAL, ŽA Kamnik, spisi, š. 52
 NŠAL, ŽA Stara Loka, spisi, š. 42
 Matjaž Šporar – zasebna zbirka:
 fotografije

Časopisje

Ljubljanski škofijski list 1907 št. VII; 1913 št. III

Gorenjec, 9. 11. 1901; 21. 7. 1906; 20. 11. 1909

Statistične publikacije

Österreichische Statistik: I./1882 zv. 2;
 LXIII/1903 zv. 2 (dostopno na: <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=ors&datum=0001&size=45&page=272> <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=ors&datum=0063&page=408&size=45>)

Literatura

- Bergant, Zvonko:** *Kranjska med dvema Ivanoma: idejno-politično soočenje slovenskega političnega katolicizma in liberalizma na prehodu iz 19. v 20. stoletje*. Ljubljana: Inštitut za globalne politične študije, 2004.
- Bergant, Zvonko:** *Slovenski klasični liberalizem: idejno-politični značaj slovenskega liberalizma v letih 1891-1921*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Blaj Hribar, Neja:** »Ločitev škofa-duhovnika in škofa-politika ni iznajdba tega peklenškega slovenskega liberalizma.«: duhovščina in Rimskokatoliška cerkev v publicističnih ter literarnih delih Slovenskega naroda (1890-1914). *Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, 21, 2014, št. 2, str. 19-31.
- Bruckmüller, Ernst:** Razvoj krščanskih socialcev v Avstriji do prve svetovne vojne. *Krekov simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1992, str. 131-146.
- Erjavec, Fran:** *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*. Ljubljana: Prosветna zveza, 1928.
- Lukan, Walter:** Socialni katolicizem v Avstriji in pri Slovencih v drugi polovici 19. stoletja. *Missiev simpozij v Rimu* (ur. Edo Škulj). Celje: Mohorjeva družba, 1988, str. 110-122.
- Melik, Vasilij:** *Volitve na Slovenskem: 1861-1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1965.
- Pelikan, Egon:** Interpretacije »posameznika, družbe in naroda« znotraj ideologije političnega katolicizma na Slovenskem. *Acta Histriae*, 17, 2009, št. 1-2, str. 307-320.
- Selišnik, Irena:** Zborovanja na Kranjskem v letih 1900-1913 in razmerja moči: »Ako hočemo biti zmagovavci moramo poučevati ljudstvo po shodih...«. *Zgodovinski časopis*, 67, 2013, št. 1-2, str. 86-109.

Verginella, Marta: *Ekonomija odrešenja in preživetja: odnos do življenja in smrti na tržaškem podeželju*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko: Znanstveno raziskovalno središče Republike Slovenije, 1996.

Weber, Eugen Joseph: *Peasants into Frenchmen: the modernization of rural France 1870-1914*. Stanford, California: Stanford University Press, 1976.

Zusammenfassung

DIE WELTGEISTLICHKEIT UND DIE POLITISIERUNG DER MASEN IN DEN LÄNDLICHEN GEBIETEN OBERKRAINS IN DER PERIODE VON DER JAHRHUNDERTWENDE BIS ZUM ERSTEN WELTKRIEG

Zwischen der Jahrhundertwende und dem Ersten Weltkrieg spielten Weltgeistliche in den ländlichen Gebieten Oberkrains eine bedeutende Rolle für die Politisierung der Massen und die Schaffung politischer Identitäten. Bei der Politisierung der Massen handelt es sich natürlich nicht um einen einheitlichen Prozess, denn man trifft immer wieder auf ein Nebeneinander verschiedener Gemeinschaften, innerhalb derer die politische Differenzierung unterschiedlich präsent und verschiedenen Dynamiken und Faktoren unterworfen ist. Dennoch kann auf Grundlage der Analyse von Quellen kirchlicher Provenienz – Promemoria, Konferenzprotokolle der Sodalitas Ss. Cordis Jesu und Niederschriften von Pastorkonferenzen – behauptet werden, dass in diesem Prozess die Geistlichkeit häufig ein fundamentaler Protagonist ist. In die bestehenden Verhältnisse innerhalb der ländlichen Gemeinschaft greift die Geistlichkeit in der Regel als Exponentin der Politik der KNS, der Katholischen Volkspartei (später SLS – Slowenische Volkspartei) ein, wobei sie mit der Errichtung der Vereins- und Wirtschaftsinfrastruktur der klerikalen Partei die Verhältnisse und Beziehungen der ruralen Gemeinschaft grundlegend verändert. Der Priester, dessen Einfluss in der Vergangenheit oft auf das Feld des Sakralen beschränkt war, wird nämlich im behandelten Zeitraum immer mehr zu einem bedeutenden Spieler auf dem politischen,

wirtschaftlichen und sozialen Feld. Auf Kosten der Machtakkumulation in der Person des Geistlichen sinkt die Bedeutung der alten Eliten innerhalb der ländlichen Gemeinschaften, und die Veränderung der Machtverhältnisse führt zu einer politischen Bekenntnis der dörflichen Eliten in den Gebieten, wo zuvor keine politische Differenzierung existierte bzw. zu deren Radikalisierung dort, wo die politische Differenzierung bereits etabliert war.

Parallel zum umrissenen Prozess übernimmt die Weltgeistlichkeit in dieser Zeit, in der in Oberkrain infolge der Alphabetisierung der Bevölkerung ein neues Publikum am Land aufkommt, fast zur Gänze die Kontrolle über die Verbreitung von gedruckten Medien. Bis ans Ende der behandelten Periode machten die zwei am stärksten verbreiteten klerikalen Zeitungen Domoljub und Bogoljub zusammen in der Regel mehr als drei Viertel der gesamten Presse in der einzelnen Pfarre aus. Gleichzeitig dämmt die Geistlichkeit erfolgreich die Verbreitung der konkurrenzierenden liberalen und sozialdemokratischen Presse ein. Dabei geht es nicht nur um die Verbreitung der Postulate des politischen Katholizismus, sondern mittelbar auch um die Verbreitung von in der ländlichen Bevölkerung zuvor unbekanntem politischen Konzepten.

In der Praxis trifft man noch häufig auf die alten, auf die rurale Gemeinschaft begrenzten Loyalitäten und lokalen Partikularismen, die bis zum Ende der behandelten Periode ein bedeutender – manchmal auch der bedeutendste – Faktor der (Selbst) Identifikation des Einzelnen bleiben. Außerdem ist durchgehend auch eine beträchtliche Flexibilität der Identität bei der ländlichen Bevölkerung beobachtbar, die relativ leicht zwischen der Zugehörigkeit zu verschiedenen politischen und lokalen Identitätsrahmen wechselt.

Eine eindeutigere und ideologisch begründete politische Profilierung findet sich somit immer noch am häufigsten in jenen Gruppen, die im Laufe ihrer beruflichen Entwicklung in Kontakt mit der Hochkultur kommen – in der Regel handelt es sich um die Geistlichkeit und die Lehrerschaft. Gerade letztere stellt meist eine klare, ideologisch begründete Opposition gegen die Geistlichkeit dar. In seltenen Fällen gelingt der Lehrerschaft auch die Schaffung einer konkurrenzierenden Vereins-, So-

zial- und Wirtschaftsinfrastruktur und die Übernahme einer der Geistlichkeit analogen Funktion innerhalb der ländlichen Gemeinschaft.

Auch wenn man das Verhältnis zwischen der Geistlichkeit und den ideologisch-politischen Gegnern der klerikalen Politik betrachtet, ist der Konflikt nicht die Regel. Die Schärfe des Auftretens des Geistlichen gegen den Gegner steht für gewöhnlich im Verhältnis zu dessen Eingreifen in die öffentliche Sphäre. Solange der ideologisch-politische Gegner die Vorherrschaft der klerikalen Partei nicht bedroht, wird er relativ häufig toleriert. Dennoch kann gesagt werden, dass in der behandelten Periode die politische Differenzierung innerhalb der ruralen Gemeinschaften immer ausgeprägter wird und die politische Identität den Einzelnen und die Gemeinschaft immer stärker determiniert.

Schlagwörter: Geistlichkeit; politischer Katholizismus; Liberalismus; ländliche Gemeinschaft; Gorenjska/Oberkrain